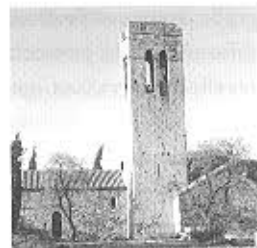

EL CONJUNT ARQUEOLÒGIC
DE **SANT ESTEVE DE CASTELLAR VELL**
(CASTELLAR DEL VALLÈS, VALLÈS OCC.):

Primers resultats
de les campanyes d'excavació
de 1996-97 i 2000.

Jordi Roig Buxó
Joan Manuel Coll Riera
Josep A. Molina Vallmitjana

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

L'antiga església parroquial de Sant Esteve es troba situada en el paratge conegut per Castellar Vell (o puig de Castellar Vell). Aquest indret forma part d'una de les serres interfluvials que caracteritzen el relleu del Vallès proper a la serralada Prelitoral, i és tallat per sots de torrenteres: el torrent de Sant Antoni per l'oest, per on puja el camí que hi accedeix al temple des de Can Sellent, i el torrent de Miralles per la banda del Castell de Castellar o dels Clasquerí, del qual el separa.

El paratge de Castellar Vell forma part de la Depressió Prelitoral o Plana del Vallès-Penedès, una de les tres unitats geogràfiques i geològiques de la Catalunya mitjana, entre les quals es distribueix la totalitat del territori de Castellar del Vallès. Litològicament, aquesta

unitat és formada bàsicament per al·luvions quaternaris i per argiles, gresos i conglomerats no cimentats del miocè. Més específicament, el paratge de Castellar Vell és constituït per materials quaternaris: nivells d'argiles entre les quals apareixen petits nòduls de carbonat càlcic (conegut popularment per *turturà*), combinats amb nivells d'aquests carbonats càlcics i de graves. Aquests materials tingueren llur origen fa 1,800.000 anys, durant el pleistocè en aquest moment s'origina l'actual «peu de mont» constituït per sediments fruit de l'erosió dels vessants, instal·lats a la zona de contacte entre la serralada i la plana. Durant aquest període, hi ha una continuació del règim climàtic torrencial del període precedent, el qual provoca l'arrasament dels materials miocènics dipositats a la plana i la formació d'una «peniplana» parcial. Posteriorment, té lloc l'encaixament progressiu de la xarxa hidro-

gràfica excavant l'estructura del Sistema Prelitoral, i desenvolupant diferents valls (articulades a partir de la principal del Ripoll) i nivells de terrasses que tallen l'esmentada «peniplana».¹

L'església, l'element més característic d'aquest conjunt, és situada a l'esplanada formada dalt d'un petit altioplà a la riba dreta del riu Ripoll, a una alçada de 309 m sobre el nivell del mar. La seva localització geogràfica és de 41° 36' 15" de latitud nord i de 2° 4' 20" de longitud est respecte el meridià de Greenwich. Quant a les coordenades UTM són de 31TDG228062.

DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT

L'antiga església parroquial de Sant Esteve de Castellar Vell, situada al cim d'un turó envoltat de barrancades, forma part del conjunt arqueològic, arquitectònic i natural de Castellar Vell, juntament amb les runes del mas de la rectoria, el vilatge alt medieval (sitges i fossat descoberts l'any 1995 al marge del camí d'accés) i l'entorn natural (Figura 1).

L'església de Sant Esteve, tal com la podem veure actualment, és una edificació de planta en forma de creu llatina amb dos trams arquitectònicament diferenciats.

L'actual capçalera, corresponent a la fase tardoromànica, és constituïda per un absis central i dos absis laterals, a banda i banda, de planta rectangular i coberts amb volta de punt d'ametlla. Aquests, a més, presenten la particularitat de posseir uns arcs de mig punt, fets amb carreus de pedra tosca, de tradició clarament romànica.

La nau, de planta rectangular complexa, s'orienta en direcció est-oest, (tot i que lleugerament desviada cap al nord respecte l'eix de la capçalera) i es divideix en dos trams: el de ponent, cobert amb una volta de canó generada per un arc de mig punt i reforçada per dos arcs torals, és obrat amb un aparell de

pedra de riu poc treballada i disposada en filades horitzontals (època romànica, s. XI). En aquest tram es pot observar les restes d'un acabat dels murs, en el qual les pedres queden a la vista entre una rejuntada feta amb morter fi, que sobresurt del pla definit per les pedres. El tram de llevant amb volta de punt d'ametlla es lliga amb la capçalera triabsidada mitjançant un cos de forma trapezoidal, cobert també amb volta ametllada (fase tardoromànica, s. XII). Aquest tram és obrat, a diferència del de ponent, amb un aparell més uniforme i amb pedra desbastada, per tal d'aconseguir un parament del mur més pla, disposat també en filades horitzontals, amb les cantoneres fetes amb carreus de tosca. L'acabat tant interior com exterior dels murs, deixant també la pedra vista, consistia en un lliscat de morter que contornejava les pedres on s'hi marcaven unes línies incises, amb la intenció de figurar carreus. L'absis central esdevé quasi una perllongació de la nau, però té una amplada i alçada més reduïda (Figura 2, 3 i 4).

A la banda de migjorn, aprofitant part del mur de la nau i part del mur de l'absis lateral sud, s'aixeca el campanar de torre de planta rectangular, fruit de diverses etapes constructives (època baix medieval i època moderna, s. XV – XVIII).

A la banda de tramuntana, en l'espai que hi ha entre l'absis principal i l'absis lateral

nord, apareix un petit recinte que s'atribueix a la sagristia (època baix medieval i època moderna, s. xv – xviii). En aquest espai s'hi accedeix per una porta des de l'absis lateral nord, que ocupa una superfície de 10,5 m² (3,25 x 3,25m). No es coneixen referències documentals sobre la construcció del cos de la sagristia i tampoc tenim constància del moment en què fou edificada. Només, consta com a existent l'any 1500 en un inventari descriptiu de l'església.

El mas de la rectoria és un edifici que estava situat davant la façana de migdia de l'església. Les seves restes, conservades en alçat fins a principis de segle, foren enderrocades i cobertes de terra durant les tasques de condicionament de l'entorn (dures a terme entre els anys 1978 i 1984), i actualment només resten algunes fonamentacions i panys de murs convertits en bancs i graelles. Formant part d'aquest edifici es coneix una gruta subterrània, localitzada accidentalment durant aquests treballs d'arranjament (actualment es troba tapada). Tot i la manca de referències documentals sobre aquesta edificació, sembla ser que ja existiria en el s. xv, com així ho indica la seva inclusió en l'inventari que feu estendre, l'any 1500, Dionís de Clasquerí.

El vilatge alt medieval ha estat identificat a partir de les sitges i el fossat o vall descoberts i excavats l'any 1995.² Aquestes estructures d'emmagatzematge, exca-

vades al terra natural i recobertes pel nivell dels antics camps de conreu, varen aparèixer a la banda del torrent de Sant Antoni, al costat de ponent de l'esplanada del Puig de Castellar Vell, en eixamplar-se el camí que condueix, seguint el torrent, devers l'antiga església parroquial. Tot i no haver-hi cap referència documental explícita que ens parli d'aquest vilatge, a partir de l'estudi de la ceràmica apareguda en el rebliment de les diferents estructures, junt amb el registre documental, es pot establir una cronologia aproximada per al moment d'ús i amortització del conjunt de sitges i fossat d'entre el s. ix i mitjan segle xi.

DADES HISTÒRIQUES I DOCUMENTALS

L'extensa documentació dels ss. x-xi sobre aquesta àrea de Castellar, procedent majoritàriament del Diplomatarí de St. Llorenç del Munt (DSLl),³ i del Cartulari de St. Cugat del Vallès (CSC),⁴ ha permès situar amb relativa precisió alguns dels llocs de poblament, esglésies, castells, terres, accidents geogràfics, etc., d'un petit espai de territori centrat d'una banda pel Puig de Castellar Vell, amb l'església de St. Esteve, i d'altra banda pel turó del Castell de Castellar.

Una de les primeres mencions documentals conservada és del 912 ACA Fons Sentmenat,⁵ i fa referència a una compra de terres en el Castell de Castellar. La següent és del 939⁶ i fa referència al Castell termenat de Castellar, *vel terminos de Kas-trum Castellare*, amb la donació d'un alou de terres, vinyes, arbres, cases i corts. A partir d'aquest moment, el *castrum castellare* i el *termino de castellare* apareixeran sovint en la documentació del s. x: l'any 947⁷ i el 955.⁸

A partir de la documentació, es fa evident que gran part del poblament de Castellar, en època alt medieval, es localitzava principalment a la riba dreta del riu Ripoll. Aquesta és una zona d'un relleu trencat per torrents que configuren barrancs i altiplans de terres argiloses. En aquest medi físic, es desenvoluparen

els primers assentaments pagesos esmentats al llarg dels ss. x-xi; aquests són els llocs de Miralles any 977,⁹ de la vil·la d'Alii i l'església de Sant Martí any 1035,¹⁰ de la Muntada any 1052,¹¹ i, de Cabrafic i de Manificera any 1081,¹² on es documenten terres, camps, cases, corts i sitges, tots ells indicis clars de l'existència de petits nuclis de poblament dins el terme del Castell de Castellar.

L'indret del Puig de Castellar i els terrenys circumdants estan ben documentats a partir de la segona meitat del s. xi; i particularment durant la dècada 1050-59, en què s'identifiquen vendes de terres, cases i sitges, especialment al lloc de la Muntada, que a partir de les afrontacions cal situar a tocar el Puig de Castellar. Així l'any 1052 s'esmenten unes terres *Prope castrum Castellar ipso puio de Castellar*,¹³ l'any 1056, *ipso pugio de Kastelar*.¹⁴ Un document del 1057 esmenta uns terrenys situats *in ipsa Montada iuxta ipso pug de Castellar sive ipso moral* (DSLL, doc. 388), i l'any 1059, *iuxta Pug de Castelar in ipsa Montada*.¹⁵

Pel que fa a l'església de Sant Esteve, apareix documentada per primer cop l'any 1014, en la venda d'una peça de terra al terme del castell, *in terra de Sancti Stephani*.¹⁶ Altrament, una còpia realitzada el segle xvii d'un document del 1029¹⁷ parla de *les cases de St. Esteve de Castellar*.

El testament d'Arbert de Pera de l'any 1162¹⁸ permet de conèixer la data *ante quem* de la construcció de la capçalera triabsidada, així com els respectius titulars dels absis. El document parla de la fundació d'un benefici per a un sacerdot que celebri misses a l'església de St. Esteve de Castellar, per l'ànima d'Arbert de Pera i la

dels seus pares. D'aquesta manera, es fa menció als seus tres altars de sant Esteve, de santa Maria i de sant Jaume,¹⁹ que es corresponen amb els tres actuals. Es fa palès, doncs, que la construcció de la capçalera triabsidada ja ha estat efectuada abans de l'any 1162.

Fins a mitjan s. xi, la parròquia i el temple depenien del Bisbat de Barcelona. L'any 1052, any en què apareix referenciada per primera vegada com a parroquial, l'abat Odeguer, del monestir de Sant Llorenç del Munt, les comprà al bisbe Guislabert, amb tot allò que aquesta incloïa (cases, censos, terres, etc.), per trenta unces d'or. En el decurs dels anys la seva dependència va anar alternant-se passant a domini del monestir de Sant Cugat del Vallès i d'aquest novament a dependència del Bisbat de Barcelona, en temps de Sant Oleguer l'any 1117 i, altra volta a domini del de Sant Llorenç del Munt, per obra del bisbe Ponç, l'any 1331. L'any 1562, quan l'abadia de Sant Llorenç ja era en decadència, una butlla papal va transferir els drets sobre la parròquia a l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona.

Altres dades singulars són l'any 1269, quan Guillem de Pèlacs fundà l'altar en memòria del Sant Esperit, situat a la capella nord. L'any 1500, en què Dionís de Clasqueri feu estendre un inventari de l'església de Sant Esteve, en el qual s'inclouen la Sagristia i la Rectoria. I l'any 1553, en què foren beneïdes tres campanes pel Rnd. Degà de Granollers. Aquest esdeveniment permet situar cronològicament la construcció de l'alçat superior del monumental campanar de torre actual.

Finalment, el s. xviii veu cloure's el capítol més impor-

tant i actiu d'aquesta església i d'aquesta parròquia. Així, l'any 1723 una comissió de veïns de Tolosa, l'antiga Sagrera de les Fàbregues, veïnat de St. Esteve de Castellar, l'actual Castellar del Vallès, demanà al bisbat l'edificació d'una església al nucli de població per traslladar-hi la parroquial, ateses les inconveniències que comportava desplaçar-se fins al lloc de Sant Esteve de Castellar. Després d'algunes dissensions, el 20 de juny de 1773, Sant Esteve, anomenada des de llavors de Castellar Vell, va perdre la parroquialitat en favor de la nova església construïda, a més, amb materials provinents del seu desmantellament, principalment teules i rajoles del paviment, ultra allò que podríem dir mobiliari litúrgic: altars, imatges, etc.

ACTUACIONS PRECEDENTS

Tot i que fou la publicació del llibre de Mn. Vergés i Mirassó *Història de Castellar del Vallès* l'any 1974, allò que va fer retornar l'atenció de la població envers aquest indret i aquesta edificació; cal fer referència a dues actuacions precedents durant el segle XIX. La primera tingué lloc entre 1801 i 1824, promoguda pel Rnd. Camil Vinyals, rector de la parròquia durant aquell període, i consistí en «(...) *desenrunar el temple de Castellar Vell per adobar les oliveres d'aquelles feixes.*».²⁰ I la segona, promoguda pel Rnd. Agustí Deulofeu, rector durant la darrera meitat de segle, amb la intenció explícita, que segons Mn. Ber-

nadas no s'arribà a realitzar, de restaurar l'antic temple parroquial.²¹

Amb tot, no és fins l'any 1978 en què tenen lloc les primeres manifestacions pràctiques de rescat del conjunt per part d'una entitat castellanera: Convergència Democràtica de Catalunya amb la col·laboració de la SEAC (Secció Excursionista de l'Ateneu Castellarenc). Inicialment, s'efectuà un desbrossament i neteja dels vorals, aleshores coberts de brossa; ulteriorment, sota la direcció del Sr. Francesc Farriol, es realitzà un aixecament topogràfic de l'indret i planimètric del que restava d'edificació. I, finalment, amb la participació de membres del grup d'Arqueologia Romànica del Montsec (filial de l'Institut d'Estudis Catalans), dirigits pel Sr. Anton M. Vilarrúbias, s'iniciaren un seguit de «prospeccions» arqueològiques a l'interior del temple. Aquestes darreres tasques, tot i que s'efectuaren sense cap metodologia arqueològica, posaren al descobert les restes parcials de l'absis romànic i la base de la pica baptismal gòtica, així com restes d'un enllosat i graons als peus de la nau de l'església. Aquestes restes foren posteriorment tapades.

L'any 1984, s'encetà a la fi, a iniciativa dels Amics de Castellar Vell, el que havia de ser una primera fase de restauració i consolidació de l'església de Sant Esteve, mercès a les aportacions econòmiques de l'Ajuntament de la vila i del Departament de Cultura de la Generalitat. Durant aquesta fase (entre el 28 de novembre de 1984 i el 16 de febrer de 1985), es netejaren i consolidaren les parts ja conservades i es taparen tots els esvorancs dels murs i es referen tots els elements arquitectònics (finestres, contraforts i arcades). Així mateix s'anivellà amb terres i runa tot el sòl de l'església, quedant igualat a una mateixa cota. També s'arranjaren els murs de la rectoria convertint-los en graelles i bancs. Durant aquests treballs es descobrí una gruta subterrània associada a la rectoria, que posteriorment fou tapada.

L'any 1987, en eixamplar-se el camí d'accés al temple des de la font de Sant Antoni, va quedar al descobert una sitja en el seu marge esquerre. Després de l'acció destructiva dels agents naturals i d'alguns furtius, persones com Albert Antonell i Alfons Bertran recuperaren alguns dels materials arqueològics continguts. L'estudi d'aquestes restes materials i del que restava de sitja fou publicat l'octubre de 1991 a la revista *Plaça Vella*.²²

Entre els mesos d'octubre i desembre de 1990, s'encetà el que havia d'haver estat una primera etapa del projecte de restauració global de tot el conjunt de Castellar Vell (que comprenia tant l'aspecte arquitectònic com l'històric, arqueològic i ecològic), dirigit per l'arqueòleg Albert Roig i l'arquitecte Josep Maria Masagué, sota l'encàrrec de l'Ajuntament de Castellar. Els treballs que es realitzaren durant aquesta etapa es centraren en la reconstrucció i sanejament del mur de ponent i la coberta de la nau romànica, i un aixecament planimètric de la totalitat de l'edifici, així com un estudi arquitectònic i estructural. Dissortadament, com ja havia passat amb el projecte de l'any 1984, aquest tampoc va tenir continuïtat sense poder-se completar les propostes plantejades i la restauració global.

Arran d'un nou eixamplament del camí que ve de la font de Sant Antoni, varen aparèixer un seguit d'estructures arqueològiques (onze sitges, un fossat o vall, etc.), la majoria de cronologia alt medieval i relacionades amb la trobada deu anys enrere, les quals foren excavades, per nosaltres mateixos, durant el mes de maig del 1995.²³

Entre el maig i el juliol de l'any 1996 i el juliol de l'any 2000, s'ha fet el que ha de ser el definitiu projecte de condicionament de l'edifici de l'església de St. Esteve, endegat per l'Ajuntament de Castellar del Vallès. Aquest contempla la intervenció arqueològica de tot l'interior de l'església per tal d'enregistrar i documentar totes aquelles restes que es localitzessin en el subsòl, i, d'aquesta manera, arribar a aconseguir un coneixement complet del conjunt patrimonial (ar-

queològic i arquitectònic), i poder realitzar, així, la posterior adequació museogràfica com a oferta patrimonial.²⁴ També es contemplà el sanejament i la restauració de la coberta de la nau i la capçalera triabsidada i el campanar de torre. Es tracta d'un projecte que a hores d'ara ja ha estat realitzat en la seva major part: per una banda, s'ha dut a terme l'excavació arqueològica de la totalitat de l'interior del temple i d'una part del seu entorn immediat i de l'interior de la sagristia (campanyes de 1996, 1997 i 2000); i, de l'altra, la restauració de les cobertes i del campanar de torre l'any 1998, amb la instal·lació d'una escala d'accés a la part superior d'aquest.

Durant la campanya inicial de 1996 s'excavà tot l'espai que ocupava la nau de l'església romànica, i una petita part de la necròpolis que va aparèixer en l'àmbit que ocupava l'ampliació de la capçalera triabsidada tardoromànica (Figura 5). En aquesta, fou localitzat l'absis semicircular romànic enderrocat en realitzar-se l'ampliació de la capçalera en planta de creu. Aquest absis, trobat a nivell de fonamentació i darreres filades, fet amb còdols lleugerament desbastats i lligats amb morter de calç, es relaciona amb el tram de nau amb volta de canó actualment conservat en alçat.²⁵

Durant la campanya de 1997, l'àrea d'intervenció arqueològica va estendre's a l'àmbit de l'ampliació de la capçalera triabsidada

da tardoromànica (mitjan s. XII) i també als espais nord i sud de l'exterior del temple. La majoria d'elements arqueològics localitzats, al llarg d'aquesta segona campanya d'actuació arqueològica, poden datar-se d'època medieval (entre el s. IX-XII) destacant la interessant necròpoli amb diverses fases d'utilització i un elevat nombre de sepultures.²⁶

Les excavacions es van interrompre durant els anys 1998 i 1999 per a la realització i sanejament de la teulada de la capçalera triabsidada de l'església així com per a la restauració definitiva del campanar. Entre els mesos de maig i juliol de l'any 2000 s'ha dut a terme una darrera campanya d'excavació arqueològica centrada a l'espai de la sagristia (sector 7) i la franja exterior del costat de tramuntana (sector 6), que ha completat les dades arqueològiques i el coneixement del conjunt sense arribar, però, a finalitzar la intervenció. Es preveu, en els propers mesos, continuar aquests treballs.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA DE 1997 I 2000

Aquesta segona campanya d'excavació es va desenvolupar especialment a la zona de la capçalera triabsidada i també a dos espais a l'exterior del temple. Així es van individualitzar sis sectors d'actuació, que són els següents:

SECTOR 1: Espai de l'absis principal de la capçalera triabsidada, amb una superfície

de 9,8 x 4,8 m que s'estén fins al fonament de la capçalera romànica, localitzada a la campanya del 1996.

SECTOR 2: Espai de l'absis lateral nord, que ocupa una superfície de 6 x 4,5 m i que es troba delimitat per les parets de la capçalera tardoromànica i el sector 1.

SECTOR 3: Espai de l'absis lateral sud, més o menys rectangular de 6,5 x 4,5 m.

SECTOR 4: Espai que conforma l'interior del campanar de torre que té una superfície de 3,5 x 1,5 m.

SECTOR 5: Espai exterior de forma irregular, comprès entre el mur meridional de la nau romànica, el campanar de torre i la paret de ponent de la capella sud, d'aproximadament 4,5 m d'amplada i 12,5 m de llargària màximes.

SECTOR 6: Espai exterior del costat de tramuntana de la nau, just a l'angle amb la capella nord. S'efectuà una cala molt petita d'1 x 2,5 m.

SECTOR 7: Correspon a l'espai interior de la sagristia (el subsòl). Aquest espai ocupa una superfície 10,5 m² (3,25 x 3,25 m). A causa a la gran potència estratigràfica del sector la seva excavació no ha pogut ser finalitzada, i s'ha deixat aquesta tasca per a una nova campanya.

La majoria d'elements arqueològics localitzats poden datar-se d'època medieval (entre el ss. IX-XII) i en menor nombre, d'època baix medieval (ss. XIII-XIV), així com d'època moderna i contemporània (a partir dels ss. XV-XVI fins a l'actualitat).

La relació que tot seguit s'ofereix s'ha realitzat distingint cadascun dels set sectors individualitzats i intervinguts, i seguint criteris cronològics. Abans d'iniciar l'excavació arqueològica pròpiament dita, ha calgut extreure tot el potent nivell de runa aportada d'època contemporània que cobria tot l'espai que s'havia d'excavar (absis central, absis laterals i campanar de torre).

SECTOR I: ABSIS CENTRAL

Aquest sector es correspon a l'espai de l'absis principal i transepte de la capçalera triabsidada, (època tardoromànica, mitjans s. XII). La construcció de la qual va incloure en el subsòl part de l'antic cementiri situat al voltant de l'anterior església romànica.

Tot aquest sector estava colmatat amb un primer estrat (UE 1) de runa i material constructiu (rajoles, pedra, morter, etc.) generat durant els últims anys d'abandó de l'església. El seu volum ha estat superior als 130 m³ i ha oscil·lat entre els 80 i els 160 cm de potència. Per sota d'aquest es localitzà, a l'espai central del sector, un estrat (UE 12) també format per material constructiu amb teula, rajoles, còdols, morter i fragments d'estuc. S'hi va localitzar un ardit de Segòvia de Ferran VI (Campanya 1996), que data el nivell a partir del 1756 i pot atribuir-se a l'espoli i desmantellament que experimentà l'edifici en el moment del seu abandó i trasllat l'any 1773.

Finalment, trobem un tercer estrat (UE 367) format per terra vermellosa que correspon al moment final del cementiri associat al temple romànic (fase II, segle XI - mitjan XII) i que cobreix la totalitat de les tombes. Es tracta d'un nivell amb presència de ceràmica reduïda medieval (amb alguns fragments amb decoració incisa), però també hi ha, encara que en menys quantitat, ceràmica oxidada espatulada medieval. Pel que fa a metalls s'ha documentat una agulla de sivella de ferro.

És en aquest sector on podem trobar una major concentració d'enterraments, corresponents, tots menys un, a la necròpolis associada a l'església romànica de la fase II (s. XI - mitjan XII) (Figura 6 i 7). S'han identi-

ficat i excavat un total de 57 tombes, amb els seus corresponents inhumats (amb 57 individus, 28 adults i 29 subadults). Així mateix s'ha documentat les restes de dues fosses (UEs 710 i 712) molt afectades per estructures posteriors atribuïbles a tombes (Ents. 126 i 127), de les quals no s'ha pogut localitzar les restes de l'inhumat. De la fossa de l'enterrament 126, afectada pel pilar est de la capella sud de la capçalera triabsidada i pel vas funerari 2, se n'ha pogut documentar el seu costat inferior esquerre. De la del 127, afectada pel fonament de la capçalera tardoromànica, només se'n conservava el lateral dret.

S'ha documentat una sepultura (Ent. 104) que per la tipologia de la tomba, l'estratigrafia associada a aquesta i pel fet que està tallada per la fonamentació de l'absis romànic, ha estat atribuïda a una primera fase de necròpolis (fase I, s. IX - X), aquest podria ser en fossa antropomorfa.

La majoria dels enterraments presenten fosses simples excavades al terra, amb els extrems, tant de la capçalera com dels peus, arrodonits. S'ha pogut observar que 22 d'aquests enterraments presenten una coberta feta de lloses que es recolza en un reclau de la fossa. S'han recuperat alguns fragments de molins hidràulics medievals, reutilitzats com a coberta (aquests serien els casos de l'Ent. 43, 58, 60 i 107). Excepcionalment ha estat possible documentar en dues de les sepultures (Ents. 45 i 99) les restes d'una coberta feta amb llates de fusta encalcinades, de les quals s'ha conservat l'empremta. En quatre casos (Ents. 45, 63, 64 i 89) s'ha identificat una coberta superior, situada a la boca de les fosses, feta de còdols lligats amb morter amb la cara visible lliscada. Dos d'aques-

